

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/91/122-126>

Hikmət Orucov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
hikmetorucov95@gmail.com

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN MÜASİR İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Xülasə

Yüksək iqtisadi potensiala sahib olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının müasir inkişaf perspektivlərinin nəzəri əsasları onun regional inkişaf xüsusiyyətləri və iqtisadi inkişafı şərtləndirən amilləri ilə izah oluna bilər. Belə ki, regional inkişafın həyata keçirilməsində ilkin addım ərazinin homojenliyini müəyyənləşdirməkdir. Bu homojenliyin düzgün dəyərləndirilməsi bu sahədə mövcud problemlərin həlli üçün müvafiq tədbirlər planı işlənilməlidir. Məqalədə işğaldan azad olunmuş ərazilərin müasir inkişaf perspektivlərinin önəmi və praktiki əhəmiyyəti araşdırılmışdır. "İşğaldan azad edilmiş ərazilərin müasir inkişaf perspektivləri" adlı məqalədə əvvəllər xarici qüvvələr tərəfindən işğal olunmuş rayonların iqtisadi və sosial inkişaf potensialı araşdırılır. Məqalədə effektiv idarəetmənin, infrastrukturun inkişafının və sosial xidmətlərin bərpasının artım və sabitliyə imkan verən əsas amillər kimi vacibliyi vurğulanaraq, müxtəlif bölgələrdən nümunə araşdırmalarına əsaslanaraq, işğaldan sonrakı yenidənqurmaın təqdim etdiyi çətinliklər və imkanlar araşdırılır. Ümumilikdə, məqalədə bu regionların tam potensialının reallaşdırılmasını təmin etmək üçün uzunmüddətli planlaşdırmanın və davamlı investisiyaların aparılmasının zəruriliyi vurğulanır.

Açar sözlər: inkişaf, perspektiv, Zəngəzur, Qarabağ

Hikmət Orucov
Azerbaijan State Economic University
master student
hikmetorucov95@gmail.com

Modern development perspectives of the territories liberated from occupation

Abstract

The theoretical basis of the modern development prospects of Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, which have high economic potential, can be explained by its regional development characteristics and factors determining economic development. Thus, the first step in the implementation of regional development is to determine the homogeneity of the territory. A proper assessment of this homogeneity should be developed and a plan of appropriate measures to solve the existing problems in this area should be developed. The article examines the importance and practical significance of the modern development prospects of territories freed from occupation. The article entitled "Contemporary development prospects of territories freed from occupation" examines the economic and social development potential of regions previously occupied by foreign forces. The article examines the challenges and opportunities presented by post-occupation reconstruction based on case studies from various regions, emphasizing the importance of effective governance, infrastructure development, and restoration of social services as key enablers of growth and stability. Overall, the article highlights the need for long-term planning and sustained investment to ensure these regions realize their full potential.

Keywords: development, perspective, Zangazur, Karabakh

Giriş

Ərazilərin işğaldan azad edilməsi azadlıq, azadlıq və yad hökmranlıqdan müstəqillik istəyənlərin tarixi zəfəridir. Bununla belə, azadlığın nəticələri müasir inkişaf üçün müxtəlif çağırışlar və perspektivləri olan mürəkkəb bir proses ola bilər. Müasir inkişaf perspektivləri işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi, sosial və siyasi dinamikasının dərinədən dərk edilməsini tələb edir. Prioritetləri, çağırışları və inkişaf imkanlarını əks etdirən strateji yol xəritəsinə ehtiyac var. Azadlıqdan sonrakı dövr işğaldan azad edilmiş ərazini firavan və iqtisadi cəhətdən canlı bölgəyə çevirmək imkanı verir. Prioritet infrastrukturun yenidən qurulması, məşğulluq imkanlarının yaradılması və iqtisadi artımın təşviqi olmalıdır.

İqtisadi inkişaf azadlıqdan sonrakı müasir inkişaf perspektivlərinin mühüm aspektidir. Azad edilmiş ərazilər öz iqtisadiyyatlarını bərpa etməli və yerli əhaliyə fayda verəcək davamlı inkişaf imkanları yaratmalıdırlar. İqtisadi artıma bu diqqət çox vacibdir, çünki iqtisadi rifah insanları yoxsulluqdan xilas edə və uzunmüddətli inkişafa təkan verə bilər. Kənd təsərrüfatı, istehsal, turizm və digər müvafiq sektorlara sərmayə qoyuluşu əvvəllər bərhad vəziyyətdə olan ərazini canlı iqtisadi mərkəzə çevirə bilər. Bu, resursları səfərbər etmək və əlverişli biznes mühiti yaratmaq üçün hökumət, özəl sektor və qlobal ictimaiyyət arasında tərəfdaşlığı tələb edəcək. Digər kritik perspektiv sosial və siyasi inkişafdır. Azadlıqdan sonrakı dövr ictimai və siyasi iğtişələr və qeyri-sabitliklə dolu ola bilər. Beləliklə, ictimai birliyi, barışığı və dövlət quruculuğunu təşviq etmək lazımdır. Azad edilmiş istənilən ərazinin sosial quruluşu uzunmüddətli işğal zamanı ciddi şəkildə zədələnmə bilər ki, bu da uzunmüddətli təsirə malik icmalararası münaqişələrə səbəb ola bilər. Buna görə də, əhalini dəyişikliyin fəal agentlərinə çevirərək sosial inteqrasiyanı, dialoqu və inklüzivliyi təşviq edən proqramların yaradılması çox vacibdir (Ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar, 2010: 127).

Siyasi inkişaf da eyni dərəcədə vacibdir, çünki konstitusiya islahatlarına və demokratik konsolidasiyaya çox vaxt ehtiyac var. Məsələn, əvvəllər avtoritar rejimlər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə qanunun aliliyini təşviq edən demokratik təsisatların və təcrübələrin yaradılmasına ehtiyac var. Bu, demokratik prinsiplərin və təcrübələrin institutionallaşdırılmasını və sosial quruluşa daxil olmasını təmin etmək üçün beynəlxalq ictimaiyyətin davamlı iştirakını və dəstəyini tələb edəcəkdir.

Deməli, işğaldan azad edilmiş ərazilərin müasir inkişaf perspektivləri yerlərdə iqtisadi, sosial və siyasi reallıqlara cavab verən nüanslı və hərtərəfli yanaşma tələb edir. İnfrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadi inkişafın təşviqi və sosial və siyasi mənzərənin dəyişdirilməsi bütün maraqlı tərəflərdən uzunmüddətli baxış və davamlı iştirak tələb edir. Azadlıqdan sonrakı dövr işğaldan azad edilmiş ərazini firavan, dinc və davamlı regiona çevirmək üçün unikal imkan yaradır (Development on the Border: A New Agenda for Peace and Prosperity in South Asia, 2019: 65).

“Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli sərəncamında qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasının ərazisi 14 iqtisadi rayona bölünüb. Bu biznes sahələrindən ikisi işğal olunmuş ərazilərdə yerləşir. Onlar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun iqtisadi rayonlarıdır (Aliyev, Shahverdiyeva, 2021: 102).

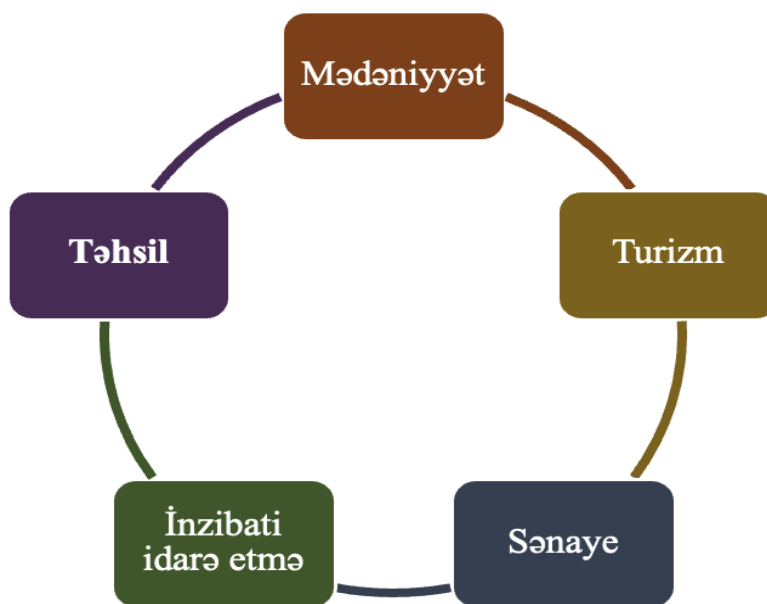
Xankəndi, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa, Tərtər rayonlarının hamısı Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisində yerləşir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın, Zəngilan rayonları daxildir.

“Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli 3037 nömrəli Fərmanının icrasının təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fərmanına əsasən, işğaldan azad edilmiş rayonlarımızda fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi, investisiya artımının sürətləndirilməsi, gömrük və vergilərin tətbiqi və s. bölgənin inkişaf prosesini daha da sürətləndirəcəkdir. Bu sektorların inkişafı üçün həm nəzəri, həm də praktiki cavablar verilməlidir ki, problemin arşdırılması üçün hər şeyi əhatə edən strategiya istifadə olunsun (4).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin müasir inkişaf imkanlarının nəzəri əsaslarını təsvir etmək üçün regional inkişaf xüsusiyyətləri və iqtisadi inkişafa nəzarət edən elementlərdən istifadə etmək olar. Ona görə də torpağın homojenliyinin müəyyən edilməsi regional inkişafın praktikada tətbiqi üçün ilk addımdır. Bu zaman aşağıdakı elementlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- regionun coğrafi mövqeyi;
- onun iqlim xüsusiyyətləri;
- qabaqcıl texnoloji yenilikləri tətbiq etmək potensialı;
- onun iqtisadi və insan resurslarından səmərəli istifadə potensialı;
- xidmət sektoru üçün infrastrukturun inkişaf etdirilməsi üzrə qlobal təcrübədən əldə etmək potensialı və s (5).

Diagram 1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin gələcək inkişaf perspektivləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Elm, texnologiya və sahibkarlıq sahələrində Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə hər bir inzibati rayon və şəhərin özünəməxsus bilik və bacarıq bazası, eləcə də özünəməxsus adət-ənənələri vardır. Bu xüsusiyyətlər onu göstərir ki, azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların indi və gələcəkdə regionun insan və sosial kapitalı ilə bağlı bilik aktivləri baxımından heç bir problemi olmayacaq. Əlverişli coğrafi mövqeyinə və iqlim xüsusiyyətlərinə görə işğaldan azad edilmiş ərazilər həm də tarixən mövcud olmuş və müxtəlif sənət, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə inkişaf etmiş təhsil sisteminə malikdir. Bu sistem bu sahələrin inkişafı üçün vacib məkana çevrilmək potensialına malikdir (6).

Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru firavan inkişafın məhsuldar mərkəzləri kimi müəyyən etmək üçün hasilatı sürətləndirmək, xərcləri azaltmaq və vaxt itkisini azaltmaq həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün hərtərəfli düşünülmüş fəaliyyət planının olması vacibdir. Bu, müxtəlif inkişaf yolları ilə bir sıra müxtəlif yollarla edilə bilər.

Ərazi sistemləri, lokallaşdırılmış istehsal sistemləri, uzun məsafəli subpodratçılığa malik iri firma əsaslı aqlomerasiyalar, kütləvi istehsal və s. bu inkişaf yollarının nümayiş etdirməli olduğu əsas xüsusiyyətlərdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin məhsuldar ərazilərə çevrilməsi üçün görülməli olan əsas fəaliyyət kateqoriyalarını nəzərdən keçirək (Sekula, 2001: 316):

1. İlk olaraq, bu ərazilərdə tarixən mövcud olan geniş sənətkarlıq ənənələrinə əsaslanan istehsal mərkəzlərini müəyyən etmək vacibdir. Bu sahələrə rəngkarlıq və xalça istehsalı kimi sahələr daxildir.

2. Sənətkarlığın inkişafı reallaşdıqca, ənənəvi sənət üsullarını və son zamanlar bütün dünyada xüsusi diqqəti cəlb edən qabaqcıl sənət sahələrini gücləndirmək üçün addımlar atılmalıdır.

3. Resursdan çox asılı olan istehsal rayonlarını daha məhsuldar olanlarla əvəz etmək üçün ağıllı texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməlidir.

4. Böyük şəhərlərə yaxın bir neçə şəhəratrafi qəsəbələrdə və ya əvvəllər inkişaf etməmiş ərazilərdə yüksək texnologiyalı sənaye mərkəzlərinin inkişafı.

5. Böyük şəhərlərin şəhər mərkəzlərində və ya onlara yaxın inkişaf etmiş istehsal və maliyyə xidmətləri şəbəkələrinin yaradılması (8).

Mövcud texniki irəliləyişlər fonunda, bir sıra sənayelərdə inkişafın əsas mühərrikləri olan rabitə sistemlərindən istifadə etməyin bir sıra yolları mövcuddur:

✓ İşğaldan azad edilmiş ərazilərdəki təsərrüfat və təsərrüfat subyektlərinin xalqın qalan hissəsi ilə əlaqələndirilməsi;

✓ Sözü gedən qurumların davamlı koordinasiyasını təmin etmək üçün sistemlərin yaradılması;

✓ Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yaradılmışların regional və beynəlxalq koordinasiyasına nail olmaq (Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları, 2021: 182).

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonalarında iqtisadi əməliyyatlar baxımından, inkişaf etmiş ölkələrdə rabitə şəbəkələrinin yaradılması təcrübəsinə əsasən, rabitə sahəsində yeni texnoloji nailiyyətlər yerli və kiçik biznes üçün daha əlçatan olmalıdır, çünki, onların bu sahədəki boşluqları doldurmağa meyli daha aşağıdır. Bu, azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi, faydalı resurslardan, məhsullardan, ticarət mallarından və "virtual pul sistemlərindən" istifadə etmək üçün tamamilə yeni çərçivənin yaradılmasında mühüm rol oynayacaq (Building Sustainable Peace: Conflict, Conciliation and Civil Society in Northern Uganda" by Suzanne Buckley-Zistel, 2020: 79).

Şəhər mərkəzlərində qurulacaq rabitə sistemləri əhalinin struktur dəyişiklikləri ilə yanaşı, sosial, iqtisadi və mədəni baxımdan digər əhəmiyyətli dəyişiklikləri də nəzərə almalıdır. Mədəni nöqtəyi-nəzərdən, yeni kommunikasiya məhsulları bu kontekstlərdə, ən azı indiki şəraitdə kommuniya əməliyyatları baxımından inteqrasiya olunmuş kommunikasiya modellərinə çevrilməlidir.

Qarabağda və digər bölgələrdə iqtisadi və sosial şəraitin inkişafı mədəni yüksəlişlə sürətləndiriləcəkdir. Bu sosial şərait hər bir yerin coğrafi kontekstində üstünlük təşkil edən mədəni elementlərin nəticəsidir.

İstənilən halda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə diqqətlə və yaxşı planlaşdırılmış inkişaf istiqamətlərindən istifadə edilməlidir. İşğaldan əvvəl ərazidə mövcud olan idarəetmə üsullarını və üsullarını necə tətbiq etmək barədə düşünməklə başlamaq faydalı ola bilər. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma və inkişaf edən texnologiya əsərində yeni yanaşmaların yaradılmasına üstünlük verilə bilər (Conflict and Socioeconomic Development in South Asia: Deepening Dependence in a Globalizing World, 2020: 34).

Planlaşdırma iqtisadi cəhətdən homojen bir mühitin yaradılmasına diqqət yetirməlidir. İqtisadi homojenlik o zaman baş verir ki, regionun məşğulluq strukturu, peşə nümunəsi, xalis miqrasiya, əhalinin sıxlığı, resursların mövcudluğu və sənaye strukturu müqayisə oluna bilər. İqtisadçıların homogen regionlara marağı iqtisadi oxşarlıq dərəcəsi ilə artır (World Bank, 2021: 90).

Nəticə

Nəticə etibarlı ilə, homojen iqtisadiyyata malik region müxtəlif fiziki xüsusiyyətlərə malik ola bilər. İqtisadi və ya siyasi kimi bəzi amillərə görə, bir bölgə homojen ola bilər, lakin digər perspektivlərdən olduqca müxtəlif ola bilər. Azad edilmiş rayonların əhalisi öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək üçün birlikdə çalışacaqlar ki, bu da problemin sosial tərəflərinə təsir edəcək. Bu prosedur regionun iqtisadi problemlərinin ortaqlıq həll yolunu müəyyən etməyi asanlaşdıracaq.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və bərpası çərçivəsində yataqlara yaxın ərazilərdə bir sıra qızıl-mis-mis yataqlarında geoloji kəşfiyyat işləri artıq başa çatdırılmış, sənaye

ehtiyatları ilə bağlı narahatlıqlar dövlət balansına daxil edilmişdir. Bu baxımdan, Ağdərə rayonunun Qızılbulaq qızıl-mis-kolçdan yatağında orta hesabla 1,38% mis aşkar edilmiş yatağın sənaye istifadəsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Hesab edirik ki, işğaldan azad edilən ərazilərdə davamlı regional inkişafa nail olmaq üçün davamlı şəhər inkişafında istifadə olunan alətlərə və metodlara diqqət yetirmək çox vacibdir. Bu prosesin səmərəliliyi və Şərqi Zəngəzur və Qarabağda davamlı inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi həyata keçirilən yaradıcı layihələrdən asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Avropada regional iqtisadiyyatların innovasiya göstəricilərini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər planının görülməsi vacib hesab olunur:

1. İnnovasiya prosesinin bütün mərhələlərində son istifadəçilər də daxil olmaqla tələb əsaslı yanaşma.

2. Bütün müvafiq texnologiyalar və sahələr üzrə əməkdaşlığın lazımı keyfiyyətinə və miqyasına nail olmaq üçün aktorların və səlahiyyətliyərin sisteməlik koordinasiyası,

3. İnnovasiyanın potensialı üzrə biliklərin inteqrasiyası.

4. Avropa Komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş mikro/nanoelektronika, nanotexnologiya, fotonika, qabaqcıl materiallar, sənaye biotexnologiyası və qabaqcıl istehsal texnologiyaların tətbiqi.

Ədəbiyyat

1. Ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar. (2010). Bakı: Qafqaz nəşriyyat evi, 270 s.
2. "Development on the Border: A New Agenda for Peace and Prosperity in South Asia". (2019). by Nishchal N.Pandey, Aakar Books.
3. Aliyev, A.G, Shahverdiyeva, R.O. (2021). Formation of ICT-based technological innovation economy sectors, and their impact aspects on socio-economic processes. Problems of Information Society (in Azerbaijani), 1, p.94-110.
4. "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli 3037 nömrəli Sərəncamının icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı
5. "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli sərəncamı
6. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il.
<https://ru.president.az/articles>.
7. Sekula, A. (2001). Gdansk University of Technology. Models of Regional Development, Globalizacja i regionalizacja gospodarki, Politechnika Rzeszowska, Rzeszow-Polanczyk, p.315-320.
8. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
<https://president.az/articles/50474>
9. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları. (2021). Bakı.
10. "Building Sustainable Peace: Conflict, Conciliation and Civil Society in Northern Uganda" by Suzanne Buckley-Zistel. (2020). London: Routledge.
11. "Conflict and Socioeconomic Development in South Asia: Deepening Dependence in a Globalizing World". (2020). Edited by S. I. Keethaponcalan and K.M. de Silva, Routledge.
12. World Bank. (2021). Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap. World Bank.

Göndərildi: 08.03.2023

Qəbul edildi: 07.05.2023